

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Pojęcie rozwoju lokalnego

Author: Sylwester Wróbel

Citation style: Wróbel Sylwester . (2018). Pojęcie rozwoju lokalnego. W: A. Czyż, S. Kubas (red.), "Na drodze do wyjaśnienia problemów politycznych : księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Markowi Barańskiemu" (S. 445-458). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Pojęcie rozwoju lokalnego

Rozwój jest od przełomu XVIII i XIX wieku jednym z najważniejszych pojęć analizy dynamiki społecznej, ekonomicznej i politycznej. Pojęcie to bywa określane także mianem wzrostu, jak w klasycznej szkole ekonomii angielskiej, myśli niemieckiej – Georga Wilhelma Friedricha Hegla teorii ruchu ducha dziejów, Karola Marksa teorii ruchu formacji społeczno-ekonomicznych – czy teoriach ewolucji społecznej Herberta Spencera, Auguste’a Comte’a i Johna Stuarta Milla, dominujących w XIX wiekowej myśli społecznej¹. Początek kolejnego stulecia przynosi, zwłaszcza w socjologii i nauce o polityce, krytykę problematyki rozwoju społecznego, którą uznano za nazbyt obciążoną dziewiętnastowiecznymi spekulacjami filozoficznymi i konotacjami aksjologicznymi, oraz wzrost zainteresowania bardziej neutralną, zdaniem badaczy, kategorią zmiany społecznej². Odwrót od problematyki przeobrażeń kierunkowych nie był jednak długotrwały, jako że już pod koniec pierwszej połowy ubiegłego wieku badacze dostrzegli ograniczoną użyteczność kategorii zmiany w charakterystyce procesów społecznych. Próbowano łączyć pojęcie zmiany i rozwoju. Przyczyniły się do tego socjologiczne ujęcia zagadnień ekonomicznych, ponowny wzrost zainteresowania antropologią kulturową, szczególnie relatywizmem kulturowym, oraz wpływ, jaki na rozwój nauk społecznych wywarła twórczość Talcotta Parsonsa. W niemałej mierze

¹ B. JAŁOWIECKI: *Rozwój lokalny*. Warszawa, Uniwersytet Warszawski, 1989, s. 15–16.

² S. WRÓBEL: *Rozwój polityczny w koncepcjach funkcjonalistycznych*. „Studia Nauk Politycznych” 1988, nr 5, s. 107.

to dzięki niemu problematyka ewolucjonizmu, w funkcjonalistycznej wersji, znalazła się na nowo w kręgu zainteresowania socjologii i innych dyscyplin humanistycznych³.

Choć pojęcie rozwoju stanowi przedmiot badań empirycznych, studiów i analiz teoretycznych oraz refleksji filozoficznej, dalekie jest od klarowności. Powodów takiego stanu rzeczy można wskazać wiele. Tu wymienię jedynie te, które – jak sądzę – są najistotniejsze.

Należą do nich niewątpliwie przyjmowane przez przedstawicieli poszczególnych orientacji badawczych założenia dotyczące istoty i struktury rzeczywistości społecznej, determinant oraz charakteru procesów jej przeobrażeń. Różnią się one wyraźnie, a czasem pozostają w zasadniczej sprzeczności.

Wpływ na rezultaty badań ma również występowanie wielu metod naukowych, o zróżnicowanej, choć w każdym przypadku dalekiej od poziomu użyteczności w całej dyscyplinie, wartości eksplanacyjnej. Przyjęcie zaś odmiennych perspektyw badawczych nieuchronnie rodzi różnice w sposobie ujmowania przedmiotu badań. Inaczej rozwój rysuje się w ujęciu systemowym, odmienne jego cechy wydobywa analiza decyzyjna, a jeszcze inne właściwości podkreślają reprezentanci metody behawioralnej.

W dążeniu do skonstruowania definicji i teorii rozwoju na przeszkodzie stają sprzeczne oczekiwania. Z jednej strony określenie tego pojęcia powinno pozostawać na wysokim poziomie ogólności, z drugiej zaś winno ono być na tyle szczegółowe, aby obejmowało specyfikę różnych aspektów rozwoju.

Nie można też nie dostrzegać istotnej przyczyny wątpliwości odnoszonych do celowości i zasadności stosowania pojęcia rozwoju w nauce, czyli jego wymiaru aksjologicznego. Bodaj najbardziej spornymi kwestiami w koncepcjach rozwoju, a również postępu, są cele oraz kryteria oceny zmian społecznych w kategoriach przeobrażeń kierunkowych. Uwikłanie w konteksty kulturowe, ideologiczne, religijne nieuniknienie powoduje przemieszanie naukowego wątku refleksji z politycznym czy ideologicznym, które zasadzają się na odmiennych kryteriach.

Sytuację, jaka ukształtowała się w naukach społecznych po wielu latach dyskusji o istocie i formach rozwoju, charakteryzuje Bohdan Jałowicki:

„[...] socjologiczne teorie rozwoju, ogólnie rzecz biorąc, można podzielić na cztery kategorie. Do pierwszej z nich należą teorie, które na podstawie analizy rzeczywistości mają doprowadzić do przyczynowego wyjaśnienia zjawisk społecznych, umożliwiając konstruowanie weryfikowalnych hipotez

3 D. MARTINDALE: *Prominent Sociologists since World War II*. Ohio, Columbus, 1975; J. SZACKI: *Historia myśli socjologicznej*. T. 2. Warszawa, PWN, 1983, s. 791–800; N.S. BUCHANAN, H.S. ELLIS: *Approaches to Economic Development: Principles, Problems and Policies*. New York, Twentieth Century Fund, 1955.

tez dalszego przebiegu procesów. Kłopot jednak polega na tym, że tego typu teorii nie udało się na razie skonstruować. Drugim rodzajem są teorie, które porządkują i organizują poszczególne zjawiska i ustalają między nimi związki przyczynowe, które jednak nie układają się w łańcuchy, a więc uniemożliwiają przewidywanie kierunku zmian. Tego rodzaju konstrukcje nazywamy teoriami średniego zasięgu.

Dalsze dwa rodzaje konstrukcji intelektualnych, zwane często potocznie teoriami, nie są nimi w ścisłym tego słowa znaczeniu. Pierwsze opierają się wprawdzie na analizie rzeczywistości; wypowiadają się jednak na temat przyszłego przebiegu procesów społecznych, których parametry w większości są nieznane, a weryfikacja jest możliwa dopiero *ex post*. Do tej kategorii należą zarówno plany ewolucyjnych przekształceń, jak i programy radykalnych, rewolucyjnych zmian. Do drugiego typu zaliczyć można prognozy zmian społecznych, formułowane na podstawie apriorycznych założeń – czyli przepowiednie. W tym samym nurcie znajdują się również najbardziej ogólne wizje pożądaných na ogół stanów rzeczy, inaczej mówiąc – utopie społeczne⁴.

W przypadku rozwoju lokalnego ważnym problemem jest także brak pozycji teoretycznych odpowiadających specyfice tego poziomu organizacji życia społecznego. Tym bardziej że przedmiot badań wydaje się bardzo niejednorodny. Zespoły uwarunkowań, czynników, okoliczności i mechanizmów rozwoju właściwych małej społeczności wiejskiej czy miejskiej, dość jednorodnej pod względem pochodzenia, mentalności, obyczajowości czy wyznania jej członków, oraz społeczności światowej czy regionalnej metropolii, pod wszystkimi lub większością względów znacznie bardziej zróżnicowanej, daleko bardziej mobilnej i żyjącej w otoczeniu zdolnym do zaspokajania znacznie większej liczby potrzeb społecznych⁵ – w analizach są ograniczane w zasadzie do tych, które mają najogólniejszy charakter. Badacze odnoszą się na przykład do zaspokajania potrzeb, współistnienia endo- i egzogennych determinant rozwoju czy konieczności istnienia określonych jego zasobów, których uogólniane rodzaje pozostają wspólne wszystkim społecznościom lokalnym.

Problematyka rozwoju lokalnego stała się przedmiotem wzmożonego zainteresowania w drugiej połowie ubiegłego stulecia. Jego przyczyn można upatrywać w kilku zjawiskach. Po pierwsze, wespół z procesem globalizacji gospodarczej, a w ślad za nią społecznej i politycznej, nastąpił nawrót do

4 B. JAŁOWIECKI: *Rozwój...*, s. 15.

5 Por. F. TÖNNIES: *Wspólnota i stowarzyszenie. Rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury*. Przeł. Ł. ŁUKASIEWICZ. Wstęp do wyd. pol. J. SZACKI. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008; B. JAŁOWIECKI: *Społeczna przestrzeń metropolii*. Warszawa, Scholar, 2000.

organizacji życia społecznego na poziomie lokalnym, określane mianem lokalizmu. Niektórzy badacze piszą nawet o renesansie lokalizmu⁶. Nie jest do końca jasne, czy lokalizm jest dopełnieniem tendencji globalistycznych, stanowiąc ich swoisty rewers, czy też pojawił się z tych samych, podobnych bądź odmiennych przyczyn, w tym samym czasie, co globalizacja, lecz od niej niezależnie. Bez względu na charakter związków obydwóch procesów część badaczy jest skłonna łączyć je, co znalazło swoje odzwierciedlenie w zbitce pojęciowej, jaką jest glocalizacja.

Po wtóre, ociężałość i niska skuteczność funkcjonowania modelu państwa scentralizowanego wymusiła reformy administracyjne wyrażające się w dekoncentracji i decentralizacji władzy publicznej. Reformy samorządowe objęły zarówno twierdzą scentralizowanego modelu państwa demokratycznego, jaką była Francja, jak i przechodzące szybkie zmiany ustrojowe państwa postkomunistyczne. Autonomiczne bądź samorządowe regionalne i lokalne organy władzy wyposażono w odrębne kompetencje, środki finansowe, atrybuty samodzielności w życiu publicznym, jak choćby osobowość prawna czy prawo do ochrony sądowej, oraz oddzielne instrumenty i struktury realizacji zadań publicznych.

Po trzecie, kryzys gospodarczy lat 70. doprowadził do przewartościowania dotychczasowej polityki rozwoju oraz przyczynił się do sformułowania kilku nowych koncepcji, między innymi – oddolnej drogi rozwoju opierającej się na lokalnych zasobach rozwojowych. Spowodował on wzmocnienie tendencji do zaspokajania potrzeb społecznych na najniższych szczeblach organizacji życia publicznego, na podstawie zasobów lokalnych⁷.

Po czwarte, z wytwarzaniem wielu nowoczesnych produktów, a tym bardziej oferowania usług, nie wiąże się konieczność powstawania i rozwoju dużych centrów lub okręgów industrialnych. Co więcej, zasady ekonomiki sprzedaży bądź świadczenia usług wymagają rozproszenia wytwórców i pozostawania jak najbliżej rynku konsumentów, jeśli nie w wymiarze przestrzennym, to przynajmniej społecznym.

Pojęcie rozwoju lokalnego jest różnie rozumiane. Sprowadzając rzecz do najwyższego poziomu ogólności, można w tej materii wyodrębnić dwa podziały. Zgodnie z pierwszym rozwój lokalny określa się trojako. Jedni utożsamiają go z lokalną skalą aktywności społecznej. Uznają, że obejmuje lokalne środowisko życia społecznego, potrzeby społeczności municypalnych, lokalne zasoby, instytucje i struktury władzy, a jego źródło stanowią czynniki

6 P. STAROSTA: *Poza metropolią. Wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makrospołecznego*. Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1995.

7 J.J. PARYSEK: *Podstawy gospodarki lokalnej*. Poznań, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1997, s. 48.

endogenne. Drudzy badacze w opisie i wyjaśnianiu zjawiska odwołują się do uwarunkowań egzogennych. Wskazują niesamodzielność i niesamowystarczalność społeczności lokalnych, których wewnętrzny potencjał i zasoby są zbyt skromne, aby można było na nich oprzeć rozwój lokalny. Wreszcie zwolennicy trzeciego podejścia akcentują znaczenie przestrzennych czynników rozwoju, bez przesądzania o jego endo- lub egzogennych uwarunkowaniach. Do takich ujęć należą zwłaszcza ekonomiczne, jak teoria bazy ekonomicznej, biegunów wzrostu czy gospodarki miejskiej, a także socjologiczne, jak choćby teoria metropolii czy sieci miast⁸.

Drugi podział wiąże się z wyodrębnieniem dziedziny, instytucji bądź formy życia społecznego wiodącej w procesach rozwojowych. Wziąwszy pod uwagę te kryteria, można rozróżnić teorie, koncepcje i modele rozwoju:

- ekonomiczne;
- socjoekonomiczne;
- socjologiczne i socjopolityczne.

Do pierwszej grupy należy teoria bazy ekonomicznej. Oparta jest ona na założeniu o potrzebie wyodrębnienia endo- i egzogennych czynników sprzyjających rozwojowi jednostki osadniczej. Według teorii tej rozwój lokalny towarzyszy procesowi realizacji zadań ponadlokalnych, wyrażających się w eksporcie dóbr i usług. Warunkiem pełnienia funkcji ponadlokalnych jest istnienie w gminie lub regionie takiej bazy rozwoju, która wydatnie zwiększa przestrzenny wymiar oddziaływania znajdujących się tam jednostek produkujących dobra i świadczących usługi. Tym samym rozwój wpływa na tworzenie nowych miejsc pracy oraz wzrost dochodów i poziomu życia ludności. Dodatkowo rozwój funkcji ponadlokalnych i coraz większa liczba realizowanych zadań przyczyniają się do wzrostu znaczenia ośrodka lokalnego oraz zwiększenia jego atrakcyjności w oczach potencjalnych inwestorów. Tworzy się w ten sposób pewien samonapędzający się mechanizm, którego kresem może być przede wszystkim kryzys określonej dziedziny wytwórczości⁹.

Źródeł rozwoju upatruje się w działalności proeksportowej także w przypadku teorii produktu podstawowego, nawiązującej do teorii kosztów komparatywnych Davida Ricardo. W odróżnieniu od niej teoria produktu podstawowego ma charakter dynamiczny, służąc wyjaśnieniu długookresowych zmian strukturalnych i wzrostu gospodarczego. Jej twórca, Harold Innis,

8 E.J. MAŁECKI: *Technology and Economic Development: The Dynamic of Local, Regional and National Competitiveness*. London, Longman, 1992; E.E. MALIZIA, E.J. FESEK: *Understanding Local Economic Development*. New York, Rutgers, 1999; T.G. GROSSE: *Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego*. „Studia Regionalne i Lokalne” 2002, nr 1; B. JAŁOWIECKI: *Spółeczna...*

9 E.J. MAŁECKI: *Technology...*, s. 24; T.G. GROSSE: *Przegląd...*, s. 27.

twierdził, że najlepszą drogą lokalnego rozwoju jest specjalizacja produkcji, pozwalająca osiągnąć najlepsze koszty na rynkach zewnętrznych. Ta forma rozwoju wymaga, zdaniem autora, uprzednich przedsięwzięć w postaci inwestycji infrastrukturalnych, komunikacyjnych, finansowania działalności badawczej, obniżania pośrednich kosztów działalności przedsiębiorstw oraz rozwijania szeroko rozumianego otoczenia biznesu, co miałyby być zadaniem władz lokalnych¹⁰.

W teoriach rozwoju należących do drugiej grupy wskazuje się na przestrzenną jego koncentrację oraz wynikające z tego konsekwencje ekonomiczne i polityczne. Czasoprzestrzenne ujęcie rozwoju społeczno-gospodarczego ukazuje, że proces ten nie zachodzi zawsze i wszędzie z tą samą intensywnością. Rozprzestrzenia się różnymi kanałami i wywiera różnorodny wpływ na gospodarke jako całość. Jeden z najbardziej znanych reprezentantów tego stanowiska, François Perroux, zbudował teorię biegunów wzrostu, zgodnie z którą istnieją pewne obszary kraju, gdzie gospodarka rozwija się szybciej niż w pozostałych jego częściach. Określił je mianem biegunów wzrostu. Stanowią je ośrodki miejskie, w których działają przedsiębiorstwa najbardziej rozwinięte i wytwarzające produkty z zastosowaniem zaawansowanych technologii, istnieją nowoczesne sektory gospodarki, zwłaszcza tzw. nowych technologii, czy ośrodki badawcze stanowiące zaplecze techniczne dla przemysłu i usług. Obecnie do kryteriów wyodrębniania biegunów wzrostu zalicza się także infrastrukturę techniczną i społeczną, węzły telekomunikacyjne, centra telekomunikacji, ośrodki administracji i zarządzania, uniwersytety i placówki naukowe, banki, placówki otoczenia biznesu czy instytucje kulturalne¹¹.

Teoria ta nawiązuje do niektórych koncepcji modernizacji społecznej, a ściślej do koncepcji ośrodków nowoczesności, pojmowanych jako swoiste laboratoria nie tylko nowych technologii, ale także organizacji produkcji, zachowań i wzorów życia społecznego¹².

Nie każdy z wymienionych podmiotów ekonomicznych i społecznych może jednak pełnić funkcję bieguna wzrostu. Dla sprostania tej roli niezbędnym jest uczynienie zadość trzem wymogom, takim jak:

– cechowanie się odpowiednią wielkością, warunkującą wpływ na szersze procesy gospodarcze oraz rozwój bliższego i dalszego otoczenia;

¹⁰ D.S. LANDES: *Bogactwo i nędza narodów. Dlaczego jedni są tak bogaci, a inni tak ubodzy*. Przeł. H. JANKOWSKA. Warszawa, Muza, 2000, s. 332.

¹¹ E.E. MALIZIA, E.J. FESER: *Understanding...*, s. 106–108; T.G. GROSSE: *Przegląd...*, s. 28.

¹² S. WRÓBEL: *Teorie modernizacji i nowoczesności. Wybrane problemy*. W: *Nowoczesna szkoła. Nowoczesność w szkole. Szkice i studia*. Red. A. ROSÓŁ, M. SZCZEPAŃSKI. Częstochowa, Andrzej Matczewski Publisher, 1995, s. 20–21.

- działalność w dynamicznie rozwijającej się dziedzinie gospodarki;
- posiadanie licznych i intensywnych powiązań z innymi dziedzinami działalności gospodarczej i społecznej¹³.

To właśnie dzięki tym powiązaniom jedne podmioty oddziałują na inne, przyczyniając się do wzrostu gospodarczego, a także zdobywając uprzywilejowaną pozycję. Owe reakcje między biegunami wzrostu a otoczeniem noszą nazwę układu spolaryzowanego. Występuje on przynajmniej w czterech postaciach:

- polaryzacji technicznej, wynikającej z przewagi technologicznej na danym terenie oraz będącego jej wynikiem efektu mnożnikowego;
- polaryzacji dochodowej, związanej z przepływem dochodów na danym obszarze i jego znaczeniem dla rozwoju różnych dziedzin działalności;
- polaryzacji psychologicznej, odnoszącej się do takich czynników wpływających na rozwój, jak przepływ informacji, wykształcenie, stosunek do innowacji itp.;
- polaryzacji geograficznej, związanej z rozmieszczeniem odpowiedniej liczby jednostek współpracujących, które są w stanie zapewnić optymalny rozwój¹⁴.

Teoria biegunów wzrostu znalazła swoje odbicie w innych koncepcjach, jak choćby technopolii czy rozwoju spolaryzowanego¹⁵.

Teoria wzrostu gospodarczego Josepha A. Schumpetera jest jedną z najstarszych tłumaczących wzrost gospodarczy. Przez lata zapomniana, w sytuacji zmian modelu produkcji na bardziej elastyczny, przeżywa swój renesans.

Oryginalność Schumpetera polega na dostrzeganiu w innowacyjności i przedsiębiorczości podstawowych czynników rozwoju ekonomicznego oraz przyjęciu założenia, że to nie stabilność i równowaga rynkowa, lecz warunki niestabilności i braku równowagi spowodowane wprowadzeniem innowacji czy szybkim wzrostem w jakiejś dziedzinie gospodarki są warunkami sprzyjającymi rozwojowi. Same innowacje są zaś jego siłą napędową¹⁶.

Społeczno-ekonomiczny charakter ma teoria cyklu produkcyjnego. Zgodnie z nią, należy wyodrębnić trzy fazy wchodzenia produktów na rynek. Pierwszą jest powstanie nowego rozwiązania czy pomysłu organizacyjnego. Drugi etap obejmuje jego doskonalenie, trzeci zaś – standaryzację produkcji. Roz-

13 J.J. PARYSEK: *Podstawy...*, s. 63.

14 Ibidem, s. 64.

15 G. BENKO: *Geografia technopolii*. Przeł. K. MALAGA. Warszawa, PWN, 1993; R. DREWETT, R. KNIGHT, U. SCHUBERT: *The Future of European Cities: The Role of Science and Technology*. Brussels, 1992.

16 T.G. GROSSE: *Przegląd...*, s. 28.

wój gospodarczy opiera się zatem na innowacyjności technologicznej bądź organizacyjnej oraz promowaniu nowej grupy produktów lub usług na rynku. Duże znaczenie w tej teorii przypisuje się władzom publicznym, których zadaniem jest wspieranie działań innowacyjnych przedsiębiorców poprzez tworzenie odpowiednich warunków prawnych i administracyjnych, centrów innowacyjnych, parków naukowych i technologicznych itp.

Społeczne aspekty rozwoju, wspólnie z ekonomicznymi, wskazał Gunnar Myrdal w swojej teorii błędnego koła wzrostu. Podstawę jego teorii stanowi założenie, że przestrzenne zróżnicowanie rozwoju w dłuższych przedziałach czasu jest spowodowane nawarstwianiem się czynników nie tylko ekonomicznych, ale także społecznych i kulturowych. Ten proces prowadzi do powstania błędnego koła wzrostu, objawiającego się postępującą różnicą w tempie rozwoju krajów najbogatszych i najbiedniejszych. Pierwsze rozwijają się coraz szybciej i coraz bardziej bogacą, drugie zaś pogrążają się w stagnacji, gdyż efekty wzrostu są przeznaczane na bieżącą konsumpcję, co związane jest z wysokim przyrostem demograficznym. To zamknięte koło stagnacji może przerwać tylko pomoc zagraniczna i interwencja państwa w procesy rynkowe¹⁷.

Innowacyjność i zmianę technologiczną z czynnikami społecznymi łączy także koncepcja regionu uczącego się, w którego przypadku głównym czynnikiem rozwoju pozostaje stała innowacyjność wsparta na wiedzy i umiejętności adaptacji do zmieniającej się sytuacji rynkowej. W bardziej rozbudowanej postaci obejmuje ona oprócz elementów technicznych i ekonomicznych również takie uwarunkowania, jak klimat społeczny i instytucjonalny. Autorzy niektórych wersji mówią wręcz o środowisku innowacyjnym czy sprzyjającym przedsiębiorczości. Obejmuje ono przede wszystkim zasoby naukowe i badawcze występujące na badanym obszarze, w szczególności zaś uczelnie wyższe oraz wysoko wykwalifikowanych pracowników. Jego częścią są także administracja publiczna oraz rozwinięta infrastruktura. Kolejną grupę czynników tworzą wysoki standard warunków życia, wysoki poziom instytucji oświatowych, kulturalnych i rozrywkowych¹⁸.

Badania nad wzrostem ekonomicznym i rozwojem społecznym Los Angeles pozwoliły Allenowi Scottowi na skonstruowanie modelu aglomeracji elastycznej produkcji. Za punkt wyjścia obrał on tezę, że w procesie wytwarzania dóbr i świadczenia usług istotną rolę odgrywają czynniki zarówno ekonomiczne, jak i pozaekonomiczne (działalność samorządu, normy społeczne). Ich zmienność, zdolność do przekształceń, konfiguratywność po-

17 E.E. MALIZIA, E.J. FESER: *Understanding...*, s. 108–109; W. MORAWSKI: *Socjologia ekonomiczna*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001, s. 191.

18 T. G. GROSSE: *Przegląd...*, s. 30–33.

zwalają na ciągłe i szybkie przystosowywanie rozmiarów, zakresu i kierunków produkcji do zmieniających się warunków otoczenia¹⁹.

Instytucjonalny charakter rozwoju jest uznawany za fundamentalną cechę tego procesu przez neoinstytucjonalistów. Thorstein Veblen, Wesley C. Mitchell, John R. Commons oraz inni przedstawiciele tej orientacji akcentują, że rozwój ekonomiczny jest częścią życia społeczno-kulturowego i kształtuje się w długim okresie historycznym. Uważają także, że instytucje społeczne i prawne reguły życia gospodarczego są mocno związane ze specyfiką otoczenia społecznego i zachodzącymi w nim procesami. Skoro więc zachowania ekonomiczne jednostek są determinowane społecznie i kulturowo, stymulowanie rozwoju gospodarczego wymaga oddziaływania na jego społeczno-kulturowe uwarunkowania, zwłaszcza zaś na zinstytucjonalizowane formy życia społecznego. Wpływ na instytucje za pomocą systemu bodźców i zachęt przyczynia się do utrwalenia lub zmiany porządku społecznego, a poprzez to – do uformowania warunków rozwoju gospodarczego i społecznego²⁰.

Interesującą propozycją badawczą, stosunkowo nową, jest koncepcja kapitału społecznego Jamesa Colemana, w której nawiązał do wyników swoich wieloletnich badań nad społeczeństwem przemysłowym, ruchami społecznymi i rozwojem społecznym. Odwołując się do przykładów społeczeństw nowoczesnych i tradycyjnych, zwrócił uwagę na znaczenie pozaekonomicznych uwarunkowań rozwoju gospodarczego, takich jak stosunki władzy (zagrożeniem dla rozwoju w tej dziedzinie może być nepotyzm, klientelizm czy korupcja), normy społeczne, postawy, poziom zaufania do instytucji społecznych²¹. Kontynuując badanie tego problemu w swoich studiach dotyczących Włoch, Robert Putnam uzupełnił zespół czynników składających się na kapitał społeczny o regułę uogólnionej wzajemności, ukazującą ekwiwalentność postaw i zachowań społecznych, sieci obywatelskiego zaangażowania obejmujące organizacje i instytucje służące mobilizacji społecznej, a także gęstą sieć stowarzyszeń powodującą łagodzenie sprzeczności i podziałów społecznych oraz sprzyjającą włączeniu jednostek w zbiorowe formy aktywności²².

Wśród socjologicznych teorii rozwoju użytecznych w badaniach lokalnego jego wymiaru Jałowiecki wyróżnia teorię rozwoju zależnego oraz teorię modernizacji²³. Pierwsza z nich nawiązuje do koncepcji i teorii marksistow-

19 A.J. SCOTT: *Technopolis: High-Technology and Regional Development in Southern California*. Berkeley, University of California Press, 1993.

20 E.E. MALIZIA, E.J. FESER: *Understanding...*, s. 40; W. MORAWSKI: *Socjologia...*, s. 58–59.

21 J.S. COLEMAN: *Social Capital in the Creation of Human Capital*. "The American Journal of Sociology" 1988, Vol. 94, s. 95–120.

22 R.D. PUTNAM: *Demokracja w działaniu*. Współpr. R. LEONARDI, R.Y. NANETTI. Przeł. J. SZACIKI. Pośł. A. RYCHARD. Kraków, Fundacja im. Stefana Batorego, 1995, s. 258–276.

23 B. JAŁOWIECKI: *Rozwój lokalny...*, s. 22–26.

skich i leninowskich, koncepcji strukturalizmu ekonomicznego Raula Prebisha, Celsa Furtado, ujęć systemowych oraz do W. Arthura Lewisa koncepcji podziału świata na bogate kraje strefy umiarkowanej i biedne strefy tropikalnej. Wspiera się na założeniu, że w istocie światowy system dzieli się na dwa odmienne modele społeczno-ekonomiczne – kapitalizm centrów i peryferii, będące efektem nierównomiernego rozwoju społeczno-gospodarczego²⁴. Między dominującym centrum i uzależnionymi od niego peryferiami dokonuje się nierównomierna wymiana. Jej rezultatem jest przechwytywanie płynących z niej zysków przez najbardziej rozwinięte gospodarki. Podstawowa sprzeczność kapitalizmu, zachodząca między prywatną własnością środków produkcji a społecznym charakterem wytwarzania dóbr, wskutek pojawienia się i rozwoju monopolu znacznie się zaostrzyła. Rozwój i zacofanie są dla przedstawicieli teorii rozwoju zależnego dwiema stronami medalu. Nieustanna eksploatacja sprzyja w państwach rozwijających się „rozwojowi niedorozwoju”. Państwa peryferyjnego kapitalizmu cechują:

- przewaga przynoszącego małe zyski kapitalizmu rolnego w gospodarce;
- znacząca rola lokalnej burżuazji handlowej ze względu na dominującą rolę kapitału zagranicznego;
- rozrost warstwy biurokratycznej ponad miarę, prowadzący do jej dominacji w życiu publicznym;
- niezakończony proces proletaryzacji, łączącej się z silną pauperyzacją znacznych grup społecznych.

„Podstawowa sprzeczność kapitalizmu – pisze Jałowiecki – wyraża się przez prawo malejącej stopy zysku. W skali globalnej nie istnieje inny sposób walki z tą tendencją jak tylko powiększanie stopy wartości dodatkowej. Nierównoprawna sytuacja krajów peryferii pozwala zwiększać tam stopę wartości dodatkowej dużo bardziej niż w centrum. Tak więc proletariat peryferii podlega znacznie większej eksploatacji niż klasa robotnicza centrum”²⁵.

Egzogenny charakter ma rozwój społeczny w ujęciu przedstawicieli teorii, koncepcji i modeli modernizacyjnych. Zewnętrzne oddziaływania występujące zarówno w postaci wpływu wzorów, mechanizmów i procesów życia społecznego ukształtowanych w państwach wysokorozwiniętych, jak i działań ekonomicznych oraz politycznych obejmujących kraje modernizujące się są pojmowane jako istotne stymulatory procesów modernizacyjnych.

Bez istnienia wewnętrznych zasobów pozwalających adaptować się do zmian zachodzących w otoczeniu, jak również utrzymywać nowe czynniki roz-

24 M.S. SZCZEPAŃSKI: *Modernizacja. Rozwój zależny. Rozwój endogeny. Socjologiczne studium teorii rozwoju społecznego*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1989, s. 58–65.

25 B. JAŁOWIECKI: *Rozwój lokalny...*, s. 22.

woju, modernizacja byłaby jednak niemożliwa. Przeto w różnych rodzajach zasobów endogennych przedstawiciele teorii modernizacyjnych upatrują jeśli nie jedynych, to najistotniejszych uwarunkowań procesów społecznych. Część, jak Marion J. Levy, dostrzega je w sferze ekonomicznej, wiążąc modernizację z procesem zastępowania pracy ludzi i zwierząt pracą maszyn, a więc z postępem techniczno-ekonomicznym. Wilbert E. Moore, Shmuel N. Eisenstadt, Dankwart A. Rustow czy Robert E. Ward podkreślają prymarne znaczenie industrializacji, lecz lokują ten proces w szerszym planie społecznym, zwracając uwagę na to, że społeczeństwo przemysłowe kształtuje specyficzne wartości, instytucje i struktury związane z rozwojem ekonomicznym. Uprzemysłowieniu towarzyszy zaś wiele innych procesów, jak choćby zmiany w strukturze zatrudnienia, przeobrażenia struktury demograficznej, urbanizacja czy zmiany systemu więzi i ról społecznych. Ośrodkami nowoczesności zaś najczęściej stają się przestrzennie dające się wyodrębnić skupiska osiedleńcze w postaci społeczności miejskich²⁶.

W psychologicznych teoriach modernizacji pewnym modalnym cechem osobowości, przestrzennie na ogół zróżnicowanym, przyznaje się pierwszoplanową rolę. Przynajmniej niektóre z nich mogą mieć zatem lokalny lub regionalny zasięg. Według Alexa Inkelesa należą do nich: otwartość na świat zewnętrzny, gotowość do akceptacji zmian, zdolność do uczenia się i samodzielnie zdobywania wiedzy, tolerancja, skłonność do działań logicznych. Warunkują one gotowość przyjęcia „nowoczesnych” ról społecznych, ich pełnienia i modyfikacji²⁷.

Część socjologów, w ślad za Talcottem Parsonsem, charakteryzuje modernizację w kategoriach dyfuzji kulturowej, odwołując się do koncepcji uniwersalnych powszechników rozwoju oraz zmiennych wzoru. Elementami owej internalizowanej przez społeczeństwa i społeczności modernizujące się, a pojmowanej głównie w kategoriach psychologicznych, kultury nowoczesnej są: racjonalny stosunek do świata, uniwersalizm wzorów wartości, sekularny charakter kultury, całościowość jej wzorów, orientacja nie tylko na wyjścia, ale także na wejścia systemu społecznego, oraz masowa partycypacja we wszystkich dziedzinach życia²⁸. Specyficzną odmianą kulturowej teorii modernizacji jest Gabriela A. Almonda teoria kultury politycznej, odzwierciedlająca kształtowanie się i ewolucję kulturowo uwarunkowa-

26 S. WRÓBEL: *Modernizacja polityczna w ujęciu funkcjonalizmu*. W: *Spółczesność polskie w procesie demokratycznych przeobrażeń*. Red. J. SZTUMSKI. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1993.

27 A. INKELES, D.N. SMITH: *W stronę definicji człowieka nowoczesnego*. W: *Tradycja i nowoczesność*. Oprac. J. KURCZEWSKA, J. SZACKI. Warszawa, Czytelnik, 1984.

28 S. WRÓBEL: *Modernizacja polityczna...*, s. 120.

nych czynników „długiego trwania” w życiu publicznym, jakim są orientacje jednostek i zbiorowości wobec życia politycznego, wpływające na stabilność ładu politycznego²⁹.

Część badaczy modernizacji skłonna jest dostrzegać pierwszoplanową rolę elit, biurokracji i intelektualistów w tym procesie, traktowanych jako struktury i grupy promujące i upowszechniające wzory nowoczesności oraz odpowiedzialne za ukształtowanie warunków sprzyjających rozwojowi społecznemu. Przyznanie znaczącej roli owym grupom wydaje się wyrastać z przekonania, że choć modelem docelowym modernizacji miałyby być demokratyczna społeczność lub społeczeństwo, to niezbędnym warunkiem trwałości i skuteczności przeobrażeń modernizacyjnych jest istnienie silnego państwa i zetetyzowanego życia społecznego.

Pogląd ten był wyrażany przede wszystkim przez przedstawiciela podejścia autorytarno-instytucjonalnego Samuela Huntingtona. Uznawał on instytucjonalizację życia politycznego za niezbędny warunek modernizacji. Cały dorobek naukowy tego badacza stanowi w istocie rozwinięcie myśli, że instytucjonalizacja jest najistotniejszą cechą rozwoju politycznego³⁰.

Instytucją bardzo różnie ocenianą w krajach modernizujących się jest biurokracja. Sięgając swoimi początkami okresu kolonialnego, wrosła w nową rzeczywistość tych krajów i pełni rozliczne funkcje: współuczestnictwa w instytucjonalizacji życia politycznego, absorpcji i regulacji żądań, mobilizacji zasobów, określania zasad walki politycznej itp. Praktycznie zaś, ze względu na dobre rozeznanie w regułach gry politycznej i posiadaną wiedzę, w wielu państwach uzależnia od siebie rządzących i rządzonych, kontrolując ich wzajemne relacje. Dlatego jej cele i styl działania mają istotne znaczenie dla przebiegu procesów rozwoju na wszystkich szczeblach życia społecznego³¹.

Podsumowując, czy przedstawione wcześniej teorie, modele i koncepcje rozwoju lokalnego pozwalają na sformułowanie ogólnej, a zarazem spójnej jego definicji? Sądzę, że można się pokusić o próbę jej skonstruowania. Rozwój lokalny to wynikający ze współzależnych uwarunkowań endo- i egzogennych proces kierunkowych zmian zachodzących w społeczności lokalnej, prowadzących do pojawienia się podmiotów, środków i warunków pozwalających na lepsze, pełniejsze i skuteczniejsze zaspokajanie indywidualnych, zbiorowych i grupowych potrzeb społecznych. Tak rozumiany rozwój obejmuje struktury, mechanizmy, procesy i funkcje ze wszystkich dziedzin ży-

29 G.A. ALMOND, S. VERBA: *Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton, Princeton University Press, 1963.

30 S. WRÓBEL: *Teorie modernizacji...*, s. 22.

31 *Ibidem*, s. 23–24.

cia społeczności lokalnej. Dotyczy więc sfer pozaekonomicznych, zarazem obejmując sferę ekonomiczną, gdyż niewątpliwie odgrywa ona istotną, jeśli nie podstawową rolę w procesie zaspokajania potrzeb, których niemała część ma materialny charakter. Godną podkreślenia cechą rozwoju lokalnego jest także współzależność różnych jego dziedzin, wymiarów i aspektów. Wzrostowi złożoności życia społecznego towarzyszy bowiem wzrost liczby, skali i natężenia związków zachodzących we wszystkich obszarach rozwoju lokalnego. Czyni on lokalne – podobnie jak pozostałe – poziomy życia społecznego coraz bardziej całościowymi, kompleksowymi i współzależnymi. Zaproponowana definicja nie przesądza, ponieważ nie jest to ani możliwe, ani konieczne, o przewadze jednej bądź wielu determinant oraz płaszczyzn rozwoju lokalnego. Niezwykle trudno było wskazać taki prymarny czynnik przeobrażeń rozwojowych. Nawet najczęściej wymieniany, czynnik gospodarczy, w przypadku części przeobrażeń nie jest najistotniejszy.

Bibliografia

Opracowania zwarte

- ALMOND G.A., VERBA S.: *Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton, Princeton University Press, 1963.
- BENKO G.: *Geografia technopolii*. Przeł. K. MALAGA. Warszawa, PWN, 1993.
- BUCHANAN N.S., ELLIS H.S.: *Approaches to Economic Development: Principles, Problems and Policies*. New York, Twentieth Century Fund, 1955.
- DREWETT R., KNIGHT R., SCHUBERT U.: *The Future of European Cities: The Role of Science and Technology*. Brussels 1992.
- JAŁOWIECKI B.: *Rozwój lokalny*. Warszawa, Uniwersytet Warszawski, 1989.
- JAŁOWIECKI B.: *Spółeczna przestrzeń metropolii*. Warszawa, Scholar, 2000.
- LANDES D.S.: *Bogactwo i nędza narodów. Dlaczego jedni są tak bogaci, a inni tak ubodzy*. Przeł. H. JANKOWSKA. Warszawa, Muza, 2000.
- MALECKI E.J.: *Technology and Economic Development. The Dynamic of Local, Regional and National Competitiveness*. London, Longman, 1992.
- MALIZIA E.E., FESER E.J.: *Understanding Local Economic Development*. New York, Rutgers, 1999.
- MARTINDALE D.: *Prominent Sociologists since World War II*. Ohio, Columbus, 1975.
- MORAWSKI W.: *Socjologia ekonomiczna*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.
- PARYSEK J.J.: *Podstawy gospodarki lokalnej*. Poznań, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1997.
- PUTNAM R.D.: *Demokracja w działaniu*. Współpr. R. LEONARDI. R.Y. NANETTI. Przeł. J. SZACKI. Pośl. A. RYCHARD. Kraków, Fundacja im. Stefana Batorego, 1995.
- SCOTT A.J.: *Technopolis: High-Technology and Regional Development in Southern California*. Berkeley, University of California Press, 1993.

- STAROSTA P.: *Poza metropolia. Wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makrospołecznego*. Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1995.
- SZACKI J.: *Historia myśli socjologicznej*. T. 2. Warszawa, PWN, 1983.
- SZCZEPAŃSKI M.S.: *Modernizacja. Rozwój zależny. Rozwój endogenny. Socjologiczne studium teorii rozwoju społecznego*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1989.
- TÖNNIES F.: *Wspólnota i stowarzyszenie. Rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury*. Przeł. Ł. ŁUKASIEWICZ. Wstęp do wyd. pol. J. SZACKI. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.
- INKELES A., SMITH D.N.: *W stronę definicji człowieka nowoczesnego*. W: *Tradycja i nowoczesność*. Oprac. J. KURCZEWSKA, J. SZACKI. Warszawa, Czytelnik, 1984.
- WRÓBEL S.: *Teorie modernizacji i nowoczesności. Wybrane problemy*. W: *Nowoczesna szkoła. Nowoczesność w szkole. Szkice i studia*. Red. A. ROSÓŁ, M. SZCZEPAŃSKI. Częstochowa, Andrzej Matczewski Publisher, 1995.
- WRÓBEL S.: *Modernizacja polityczna w ujęciu funkcjonalizmu*. W: *Spółczesność polskie w procesie demokratycznych przeobrażeń*. Red. J. SZTUMSKI. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1993.

Czasopiśmiennictwo

- COLEMAN J.S.: *Social Capital in the Creation of Human Capital*. "The American Journal of Sociology" 1988, Vol. 94.
- GROSSE T.G.: *Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego*. „Studia Regionalne i Lokalne” 2002, nr 1.
- WRÓBEL S.: *Rozwój polityczny w koncepcjach funkcjonalistycznych*. „Studia Nauk Politycznych” 1988, nr 5.

SYLWESTER WRÓBEL

The Concept of Local Development

ABSTRACT: In the article the author presents theoretical assumptions concerning the study of the phenomenon of local development. He refers to the historical grounds of interest in local development, then defines the concept and formulates a definition. He also notices that since the mid-1950s, research into the local dimension of social activity has attracted increasing interest. Local development problems are the subject of a variety of approaches and theories being developed. These phenomena, especially in contemporary science, are an important element of the analysis presented in the article.

KEY WORDS: local development, local development theory, definition of local development